

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

CARPATHIAN HEARTLANDS

*Studies on the prehistory and history of Transsylvania in
European contexts, dedicated to Horia Ciugudean on his 60th
birthday*

NUCLEUL CARPATIC

*Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în context
european, dedicate lui Horia Ciugudean la aniversarea a 60 de
ani*

Edited by /
Volum îngrijit de:

Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIV

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriiialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2014 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

CARPATHIAN HEARTLANDS
Studies on the prehistory and history of
Transsylvania in European contexts, dedicated to
Horia Ciugudean on his 60th birthday

NUCLEUL CARPATIC
Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în
context european, dedicate lui Horia Ciugudean
la aniversarea a 60 de ani

Edited by /
Volum îngrijit de:

Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

ALBA IULIA 2014

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, NIKOLAUS
BOROFFKA, BRÎNDUȘA CIUGUDEAN

Textele nepublicate nu se restituie.

Horia Ciugudean

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

TABULA GRATULATORIA	XV
COLEGIUL EDITORIAL, Prefață (Preface)	XIX
NIKOLAUS BOROFFKA, Memories with Horia	XXIII
Amintiri cu Horia	XXVII
BIBLIOGRAFIE HORIA CIUGUDEAN	XXXI

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România. Partea II. Locuirea <i>“Ritual Consecration” of the first Neolithic Settlements in Romania. Second part. Habitation.....</i>	1
GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, SORIN COLESNIUC, SOTE ANGELESKI, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură (I) <i>The Teasc Mountain. On Sanctuaries in the Landscape (I).....</i>	25
ZSOLT SZÉKELY, Mormântul în cistă de piatră de la Șincai (jud. Mureș) <i>The Stone Grave from Șincai (Mureș County).....</i>	81
RADU BĂJENARU, Despre datarea și contextul unui topor fațetat din Oltenia <i>On the Dating and Context of a faceted Axe from Oltenia.....</i>	89
TÜNDE HORVÁTH, Mobility: Transhumants or Immigrants? <i>Mobilitate: transhumanți sau imigranți?.....</i>	99
DALIA ANNA POKUTTA, Food and Cooking in the Únětice Culture <i>Hraná și gătit în cultura Únětice</i>	135
CLAES UHNÉR, A critical View on the Use of Salt in the political Economy of Únětice Societies in the Circumharz Region in eastern Germany	

	<i>O viziune critică asupra folosirii sării în economia politică a societăților Unětice în regiunea Circumharz din estul Germaniei</i>	161
PETER THOMAS,	Copper and Gold – Bronze Age Ore Mining in Transylvania <i>Cupru și aur – exploatarea minereurilor din Transilvania în epoca bronzului</i>	177
SASCHA MAUEL,	A close Association of some Tens of Loom Weights from Aiud – Evidence for the Presence of the Warp – Weighted Loom in Bronze Age Transylvania, Romania <i>Un ansamblu de câteva zeci de greutateți pentru războiul de țesut de la Aiud – Dovezi ale prezenței greutateților pentru urzeală în epoca bronzului din Transilvania, România</i>	195
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, MARIUS RÂZA, TEODOR MUNTEAN,	Situri descoperite recent aparținând culturii Wietenberg <i>New Sites belonging to the Wietenberg Culture</i>	215
CORNELIU BELDIMAN, DAN-LUCIAN BUZEA, DIANA-MARIA SZTANCS, BJÖRN BRIEWIG,	Microscopy of Praehistoric symbolic Artefacts. Wietenberg Zoomorphic Antler Plate discovered at Șoimeni, Harghita County <i>Microscopia unor artefacte preistorice simbolice. Placa zoomorfă din corn de cerb aparținând culturii Wietenberg descoperită la Șoimeni, județul Harghita ...</i>	241
MARCIN S. PRZYBYŁA,	Cladistics, Typology and the Bronze Age Pottery from Cârna <i>Cladistica, tipologia și ceramica epocii bronzului de la Cârna</i>	287
ÁGNES KIRÁLY, JUDIT KOÓS, JÁNOS GÁBOR TARBAY,	Representations of Jewellery and Clothing on Late Bronze Age anthropomorphic clay Figurines from north-eastern Hungary <i>Reprezentări ale podoabelor și îmbrăcăminteii pe figurinele antropomorfe din lut din epoca bronzului în nord-estul Ungariei</i>	307
CRISTIAN SCHUSTER,	Faza Tei V, Aspectul cultural Vlădești II–Fundenii Doamnei, grupul Govora–Fundeni sau grupul cultural Fundenii Doamnei?	

	<i>The Phase Tei V, cultural Aspect Vlădești II – Fundenii Doamnei, the Group Govora-Fundeni or the cultural Group Fundenii Doamnei?.....</i>	341
TIBERIUS BADER, Lanzenspitzen vom Typ Dremajlovka	<i>The Dremajlovka type of lance-heads</i>	369
BOGDAN PETRU NICULICĂ, VASILE BUDUI, The Evaluation and spatial Distribution of Bronze Deposits in Bucovina	<i>Evaluarea și distribuția spațială a depozitelor de bronzuri din Bucovina</i>	387
BIANKA NESSEL, Bronze Age Portioning of raw Metal–Concepts, Patterns and Meaning of casting Cakes	<i>Porționarea metalului brut în epoca bronzului-concepte, modele și semnificația turtelor de turnare</i>	401
ANCA-DIANA POPESCU, O formă de turnare din a doua jumătate a mileniului al II-lea a.Chr. descoperită la Căscioarele	<i>A casting Mold dated to the second Half of the 2nd Millennium BC discovered at Căscioarele.....</i>	427
BIBA TERŽAN, Bemerkungen zu einem bimetalenen Vollgriffschwert aus der Hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe (SO Slowenien)	<i>Considerații privind o sabie bimetalică cu mânerul plin aparținând grupului hallstattian Dalj (SE Slovenia)</i>	445
BEATRICE CIUȚĂ, Considerații arheobotanice prilejuite de descoperirea unor resturi de <i>vitis vinifera</i> în interiorul unui vas de argint (sec. IV B.C.)	<i>Archaeobotanical Considerations occasioned by the Discovery of vitis vinifera Remains within a silver Vessel (4th Century BC).....</i>	457
MARIUS-MIHAI CIUȚĂ, Istoria pierdută – istoria recuperată. Cazul Hercules 2013	<i>Lost History – Recovered History. The Hercules 2013 Case.....</i>	471
RADU CIOBANU, Statueta lui Hercule ”Farnese” recent descoperită la Apulum – elemente de mitologie comparată, iconografie, tipologie și stil ale unei piese excepționale de artă romană	<i>La Statuette d’Hercule Farnèse récemment découverte à Apulum – éléments de mythologie comparée, iconographie, typologie et style d’une pièce exceptionnelle d’art romain.....</i>	491

RADU OTA, O nouă atestare a zeului Pan și câteva considerații privind imaginile iconografice ale divinității la Apulum <i>A new Atestation of the God Pan and some Considerations regarding the Iconographic Images of the Divinity at Apulum</i>	527
CSABA SZABÓ, Notes on a new <i>Salariarius</i> from Apulum <i>Note asupra unui nou salariarius de la Apulum</i>	533
NICOLAE GUDEA, Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tipologia ștampilelor pe țigle și cărămizi descoperite în castru <i>Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tiles and Brick Stamps discovered in the Camp – a Typology.</i>	545
MONICA URSU, CLAUDIU TĂNĂSELIA, SERGIU CADAR, MIRCEA CHINTOANU, NICOLAE HAR, DAN ANGHEL, ANCA TIMOFAN, GEORGE BOUNEGRU, Studiu cu privire la compoziția și proveniența mortarelor cu lianți minerali utilizați la construcția edificiilor antice de la Apulum <i>Study on the Composition and Provenience of Mortars with mineral Cement used in the Construction of antique Buildings at Apulum</i>	561
CĂLIN COSMA, Considerații privind un nou tip de zăbală din secolele VII-VIII descoperit pe teritoriul Transilvaniei și Slovaciei <i>Betrachtungen zu einem neuen Trensentyp aus dem 7.-8. JH., der auf dem Gebiet Siebenbürgens und der Slowakei Entdeckt Wurde</i>	593
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN, O locuință medievală timpurie descoperită în anul 1995 la Alba Iulia "Dealul Furcilor". Câteva considerații privind locuirile medievale timpurii de pe teritoriul orașului Alba Iulia <i>Early Medieval Dwelling found at Alba Iulia "Dealul Furcilor" in 1995. Some Considerations about Early Medieval Settlements on the Territory of Alba Iulia</i>	615
AUREL DRAGOTĂ, Tipologia pandantivelor în formă de semilună <i>Typology of Crescent Shaped Pendants</i>	645

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

RADU CIOBANU, Alix Barbet, <i>Peintures romaines de Tunisie</i> , ed. Picard, Paris, 2013, 336 pag., 466 fig. alb-negru și color.....	669
RADU CIOBANU, <i>Jupiter on Your Side – Gods and Humans in Antiquity in the Lower Danube Area</i> (Accompanying publication for the thematic exhibitions in Bucharest, Alba Iulia and Constanța: may – september 2013; editor Cristina Georgeta Alexandrescu) Bucharest, 2013, 295 pag., 163 ilustrații alb-negru - text, 149 ilustrații color – catalog.....	675
Lista autorilor.....	681
Indice de autori (2004-2013).....	685

TABVLA GRATVLATORIA

SOTE ANGELESKI – Cluj-Napoca
DAN ANGHEL - Alba Iulia
OLE CHRISTIAN ASLAKSEN - Gothenburg
TIBERIUS BADER - Hemmingen
JOZEF BÁTORA - Bratislava
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN - Zalău
RADU BĂJENARU - București
GABRIEL BĂLAN - Alba Iulia
IOAN BEJINARIU - Zalău
CORNELIU BELDIMAN - București
SÁNDOR BERECKI - Târgu Mureș
KATALIN T. BIRÓ - Budapest
WOJCIECH BLAJER - Krakow
NECULAI BOLOHAN - Iași
NIKOLAUS BOROFFKA - Berlin
RODICA BOROFFKA - Berlin
GEORGE BOUNEGRU - Alba Iulia
BJÖRN BRIEWIG - Berlin
VASILE BUDUI - Suceava
RALUCA BURLACU-TIMOFTE - Cluj-Napoca
DAN-LUCIAN BUZEA - Sfântu Gheorghe
SERGIU CADAR - Cluj-Napoca
MIRCEA CHINTOANU - Cluj-Napoca
DANIELA CIUGUDEAN – Alba Iulia
BEATRICE CIUTĂ - Alba Iulia
MARIUS CIUTĂ - Alba Iulia
SORIN COLESNIUC - Mangalia
CĂLIN COSMA - Cluj-Napoca
GABRIEL CRĂCIUNESCU - Drobeta Turnu-Severin
JANOS DÁNI - Debrecen
WOLFGANG DAVID - München

MIREILLE DAVID-ELBIALI - Geneva
VALENTIN DELEANU - Alba Iulia
LAURA DIETRICH - Berlin
AUREL DRAGOTĂ - Sibiu
FLORIN DRAȘOVEAN - Timișoara
CORNELIU GAIU - Bistrița
ERWIN GÁLL - București
CLAUDIA GERLING - Berlin
ROBERT GINDELE - Satu Mare
ADRIAN GLIGOR - București
BLAGOJE GOVEDARICA - Berlin
HASKEL GREENFIELD - Winnipeg
NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca
SVEND HANSEN - Berlin
NICOLAE HAR - Cluj-Napoca
VOLKER HEYD - Bristol
TÜNDE HORVÁTH - Budapest
CONSTANTIN INEL - Alba Iulia
CAROL KÁCSO - Baia Mare
ELKE KAISER - Berlin
TOBIAS L. KIENLIN - Köln
VALERIU KAVRUK - Sfântu Gheorghe
ÁGNES KIRÁLY - Miskolc
JUDIT KOÓS - Miskolc
GABRIELLA KULCSÁR - Budapest
ILIE LASCU - Alba Iulia
ATTILA LÁSZLÓ - Iași
GHEORGHE LAZAROVICI – Cluj-Napoca
CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI - Iași
ADRIAN LUCA - Sibiu
SABIN ADRIAN LUCA - Sibiu
JOSEPH MARAN - Heidelberg
FLORENTINA MARȚIȘ - Timișoara
SASCHA MAUEL - Thessaloniki
FLORIN MĂRGINEAN - Arad

ZSOLT MOLNÁR-KOVÁCS - Cluj-Napoca
LIVIU MARTA - Satu Mare
TEODOR MUNTEAN - Iași
JÓSZEF GÁBOR-NAGY - Cluj-Napoca
RITA NÉMETH - Târgu Mureș
BIANKA NESSEL - Heidelberg
BOGDAN PETRU NICULICĂ - Suceava
ANCA NIȚOI - Sibiu
JOHN O'SHEA - Michigan
RADU OTA - Alba Iulia
NONA PALINCAȘ - București
CHRISTOPHER PARE - Mainz
JAROSLAV PEŠKA - Olomouc
RICHARD PETROVSZKY - Speyer
ZENO KARL PINTER - Sibiu
IOAN PISO - Cluj-Napoca
DALIA ANNA POKUTTA - Gothenburg
CRISTIAN I. POPA - Alba Iulia
ANCA-DIANA POPESCU - București
MARCIN S. PRZYBYŁA - Cracow
COLIN P. QUINN - Michigan
SORIN RADU - Sibiu
LORENZ RAHMSTORF - Mainz
MARIUS RÂZA - Alba Iulia
AGATHE REINGRUBER - Berlin
BOTOND REZI - Târgu Mureș
CĂTĂLIN RIȘCUȚA - Deva
GABRIEL TIBERIU RUSTOIU - Alba Iulia
CRISTIAN SCHUSTER - București
VALERIU ȘÎRBU - Brăila
TUDOR SOROCEANU - Berlin
THOMAS STÖLLNER - Bochum
COSMIN I. SUCIU - Timișoara
CSABA SZABÓ - Pécs
ILDIKÓ SZATHMÁRI - Budapest

ZSOLT SZÉKELY - Sfântu Gheorghe
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI - Timișoara
DIANA-MARIA SZTANCS - București
JÁNOS GÁBOR TARBAY - Budapest
CLAUDIU TĂNĂSELIA - Cluj-Napoca
BIBA TERŽAN - Ljubljana
PETER THOMAS - Bochum
ANCA TIMOFAN - Alba Iulia
SORIN TINCU – Hunedoara
GEORGE TOMEGEA - Sibiu
ANAMARIA TUDORIE - Sibiu
JAN TUREK - Pilsen
IOAN - MARIAN ȚIPLIC - Sibiu
CLAES UHNÉR - Gothenburg
MONICA URSU - Cluj-Napoca
HELLE VANDKILDE - Aarhus
MAGDOLNA VICZE - Százhalombatta
STEFAN WIRTH - Dijon
MIHAI WITTENBERGER - Cluj-Napoca
VOLKER WOLLMANN - Obrigheim
PETAR ZIDAROV - Sofia

O NOUĂ ATESTARE A ZEULUI PAN ȘI CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND IMAGINILE ICONOGRAFICE ALE DIVINITĂȚII LA APULUM

Radu OTA
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Cuvinte cheie: divinitate, marmură, *pedum*, portret, statueta votivă.

Key words: divinity, marble, *pedum*, portrait, votive statuette.

Într-unul din depozitele Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia a fost identificat un cap de statueta lucrat în calcar de Ighiu. Piesa este foarte prost conservată, iar în Registrul-inventar al instituției (R735) se precizează că provine din situl Apulum, fără a se oferi alte detalii. Dimensiunile sale sunt următoarele: h – 24 cm; l – 15 cm (**Fig. 1**).

După trăsăturile stilistice ale portretului avem de-a face cu un cap de statueta reprezentându-l pe Pan, divinitate agrestă, ocrotitoare a pădurilor și turmelor de animale, dar și a păstorilor și vânătorilor. De asemenea este considerat și inventatorul naiului, flaut al păstorilor¹. Zeul are părul ondulat, redat schematic. Cornițele din creștetul capului au fost distruse probabil intenționat de către primii creștini. Partea din spate a capului lipsește de asemenea. Trăsăturile fizionomice ale portretului sunt aproape în întregime martelate, distingându-se doar ochii și un rest din urechea dreaptă. Totuși se poate observa aspectul facial cu trăsături caprine ale portretului, care dă impresia unei combinații între o figură umanoidă și cea a unui animal, rezultând un nefericit aspect de monstru. Nu degeaba legendele spun că oamenii se îngrozeau când zeul li se arăta în pădure, producându-le panică². Piesa se încadrează stilistic sub nivelul mediu al sculpturii provinciale. Din punct de vedere iconografic avem de-a face cu o imagine mai rară a zeului, care este redat șezând, susținându-și bărbia de palma mâinii stângi, într-o ipostază meditativă. Se păstrează patru degete: arătătorul și cel mijlociu se sprijină pe bărbie, iar inelarul și cel mic sunt îndoite.

Datorită stării precare de conservare a piesei nu se poate stabili o datare strânsă. Artefactul se constituie drept încă o atestare a unei imagini iconografice a zeului Pan în situl de la Apulum. Imaginea divinității agreste este foarte

¹ Ferrari 2003, p. 628.

² Ferrari 2003, p. 629.

răspândită în lumea romană, dar analogii iconografice în această ipostază sunt destul de rare pe teritoriul Imperiului. Cea mai cunoscută imagine a zeului este cea în care este redat singur, în picioare, ținând *pedum*-ul în mâna stângă, iar cu cea dreaptă turnând dintr-o *patera* un lichid pentru libație. Uneori cu mâna dreaptă duce *syrix*-ul la gură pentru a cânta animalelor sălbatice. La Apulum este înfățișat singur sau alături de Dionysos, al cărui acolit era în cortegiul său, pe șase plăci votive și patru grupuri statuare³. Pe o frumoasă plachetă votivă lucrată din marmură de Bucova, zeul este înfățișat în picioare, nud, ținând *pedum*-ul în mâna stângă, alături de animalul său preferat, țapul, cântând din nai - *syrix* - turmelor de animale domestice sau lighioanelor pădurii⁴. Pe o altă placă votivă este redat aproape în același mod, cu *pedum*-ul în mâna stângă și cu o *patera* pentru libații în mâna dreaptă, din care toarnă lichidul pe un altar⁵. Foarte asemănătoare este o altă tăbliță votivă din marmură, păstrată fragmentar, în care este înfățișat zeul, alături de un țap⁶. Probabil că ținea în mâna dreaptă tot o *patera*.

Dar sub chipul lui Pan poate fi adorat Silvanus, un zeu italic al pădurilor. Acest fenomen se întâlnește în Illyria și Pannonia⁷. Pe o tăbliță din marmură fragmentară, adusă pe calea comerțului în Dacia, este reprezentat înspre partea dreaptă Pan, din care se mai păstrează doar capul, iar în colțul din stânga sus a imaginii Silvanus (după cum ne atestă inscripția de pe bordura chenarului), ținând un *pedum* cu brațul stâng, atribut specific lui Pan⁸. Pe o altă tăbliță votivă din marmură, descoperită în sanctuarul lui Liber Pater de la Apulum, Pan, însoțit de câine (animal preferat al lui Silvanus!), cu *pedum*-ul în mâna stângă, și naiul lângă baston, practică o libație cu ajutorul unei *patera*, din care toarnă lichid deasupra unui altar. Aceasta este dedicată zeului de către un anume Iulius, *beneficiarius consularis*⁹.

Pan este atestat la Apulum și de piese din lut, cum ar fi două capete de figurine votive¹⁰, una dintre ele interpretând-o greșit la prima editare ca aparținând unui Silen. Plastica arhitectonică este atestată de un frumos antefix descoperit în 2002 cu prilejul unor cercetări arheologice efectuate la poarta sudică – *porta principalis dextra* - a castrului legionar de la Apulum¹¹. De

³ Pop 1967, p. 170-173, fig. 1, 3, nota 16; 1970, p. 154, nr. 6, fig. 1/6 Băluță 1976, p. 140, 142-143, nr. 6, 9, fig. 3(2) și 4; Diaconescu 2001, p. 161-177; Ota 2009, p. 162, 164-165, Pl. 1, 6-8, 10.

⁴ Băluță 1976, p. 142-143, nr. 9, fig. 4.

⁵ Pop 1967, p. 151, fig. 3.

⁶ Pop 1970, p. 154, nr. 6, fig. 1/6.

⁷ Bogdan Cătănicu 1974-1975, p. 326; Bărbulescu 2003, p. 67.

⁸ Băluță 1976, p. 140, nr. 6; Bărbulescu 2003, p. 66-67.

⁹ IDR III/5, nr. 244.

¹⁰ Pop 1970, p. 158, fig. 3/1; Anghel *et alii* 2011, p. 49, nr. 41.

¹¹ Moga 2004, p. 275-278.

asemenea tot de la Apulum provine și o statueta din bronz a zeului, considerată ca posibil produs de import¹².

Statueta făcea parte dintr-un tip iconografic foarte rar în lumea romană. Zeul era redat șezând pe o stâncă, în poziție meditativă, sprijinindu-și capul de palma stângă. Din bibliografia la care am avut acces am identificat doar două analogii foarte apropiate, dar de factură elenistică: o statueta din marmură descoperită la Atena și una din lut păstrată în colecțiile muzeului din Berlin¹³. Așadar, este singura sculptură a lui Pan în această ipostază din provincia Dacia, aspect care ne dovedește valoarea documentară deosebită a acestei piese sculpturale. Numărul destul de mare de plachete votive, dar și reprezentările statuare în care apare ca acolit al lui Dionysos, ne indică un cult al acestei divinități la Apulum, chiar dacă nu avem încă parte de descoperiri epigrafice care să indice explicit numele său.

A NEW ATESTATION OF THE GOD PAN AND SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE ICONOGRAPHIC IMAGES OF THE DIVINITY AT APULUM

SUMMARY

The article deals about a limestone head of a statuette representing the god Pan. The discovery place is unknown, but most probably it is Apulum, the biggest roman urban centre in Dacia. The state of preservation is very bad, but fortunately the sculptural piece is very important due to the rare iconographic image of the god: it is rendered sitting on a rock, in a pensive attitude. It is the single iconographic image in Roman Dacia, and a rare one in the whole Empire. Other representations of Pan reflect a standard model which shows us the god standing, offering a libation with a *patera* above an altar, keeping a *pedum* in the left hand, or in the same position, but singing to the herds with the *syrix*. All of these aspects reveal to us a cult of the god at Apulum, even if we don't have any epigraphic testimonies with the name of divinity.

EXPLANATION OF FIGURE

Fig. 1. The head of a Pan statuette. Limestone.

Abrevieri bibliografice

Anghel *et alii* 2011 - D. Anghel, R. Ota, G. Bounegru, I. Lascu, *Coroplastica, medalioane și tipare ceramice din colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, Alba Iulia, 2011.

¹² Pop 1973, p. 598, nr. 7, Fig. 4; Țeposu-Marinescu, Pop 2000, p. 54-55, nr. 43, Pl. 24.

¹³ Boardman 1997, p. 929, no. 119 și 123.

- Băluță 1976 - Cl. L. Băluță, "Plăci votive de la Apulum", *Apulum*, XIV, 1976, p. 131-147.
- Bărbulescu 2003 - M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2003.
- Boardman 1997 - J. Boardman, „Pan”, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, VIII, 1, 1997, p. 923-941.
- Bogdan Cătănciu 1974-1975 - Ioana Bogdan Cătănciu, "Iconografia lui Pan pe teritoriul României", *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 323-331.
- Diaconescu 2001 - Al. Diaconescu, "A statue of Liber Pater from Apulum (Alba Iulia)", *ActaMN*, XXXVIII/I, 2001, p. 161-177.
- Ferrari 2003 - Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, 2003.
- IDR III/5, 1 - *Inscriptiones Daciae Romanae, Inscriptiones d'Apulum* (ed. I. Piso), III/5, 1, Paris, 2001.
- Moga 2004 - V. Moga, „Les antefixes découvertes dans le camp d'Apulum”, Mariana Crînguș, Simona Regep-Vlascici, Atalia Ștefănescu (ed.) *Studia in honorem magistrae Doina Benea*, Timișoara, 2004, p. 275-278.
- Ota 2009 - R. Ota, "Several accounts on the worship of Liber Pater-Dionysus in Apulum", *Caiete de Antropologie Istorică*, VIII, supliment, (ed. M. Rotar, V. T. Roșu) Proceedings of the Alcoholism: Historical and Social Issues. International Conference, first edition, Alba Iulia, Romania, 28-29 August 2009, p. 161-169.
- Pop 1967 - C. Pop, "Câteva reprezentări aparținând cultului dionysiac în Dacia", *Apulum*, VI, 1967, p. 169-181.
- Pop 1970 - C. Pop., „Reprezentări bacchice romane în Transilvania”, *ActaMN*, VII, 1970, p. 151-161.
- Pop 1973 - C. Pop, „Din nou despre reprezentările dionysiace din Dacia”, *ActaMN*, X, 1973, p. 595-603.
- Țeposu-Marinescu, Pop 2000 - Lucia Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia romană*, I, București, 2000.

Fig. 1. Capul unei statuete reprezentându-l pe Pan. Calcar.

LISTA AUTORILOR

Dan Anghel - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, dnanghel@yahoo.com

Sote Angeleski - Cluj-Napoca, s_angeleski@yahoo.com

Tiberius Bader - Hemmingen, tib.bader@web.de

Dan Băcuet-Crișan - Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău, bacuet@yahoo.com

Radu Băjenaru - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, radu.bajenaru@gmail.com

Gabriel Bălan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, liviugabrielbalan@yahoo.com

Corneliu Beldiman - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; belcor@gmail.com

George Bounegru - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, bounegru_g_viziru@yahoo.com

Björn Briewig - German Archaeological Institute, Berlin, bjoerndebrie@yahoo.de

Vasile Budui - "Ștefan cel Mare" University, Suceava, Faculty of History and Geography, Department of Geography, vbudui@yahoo.com

Raluca Burlacu-Timofte - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, raluburlacu@gmail.com

Dan-Lucian Buzea - National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe, buzealuci@yahoo.com

Sergiu Cadar - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, sergiu.cadar@icia.com

Mircea Chintoanu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, chintoanu_m@yahoo.com

Radu Ciobanu - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, pufu_ciobanu@yahoo.com

Beatrice Ciută - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, beatriceciuta@yahoo.com

Marius Ciută - Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu, mariusciuta@yahoo.com

Sorin Colesniuc - Muzeul de Arheologie Callatis, Mangalia, sorinmarcelcolesniuc@yahoo.com

Călin Cosma - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, cosma.calin@yahoo.com

Aurel Dragotă - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, reludragota@yahoo.com

Nicolae Gudea - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

Nicolae Har - Universitatea "Babeș-Bolyai", Facultatea de Biologie și Geologie, Departamentul de Geologie, Cluj-Napoca, nicolae.har@ubbcluj.ro

Tünde Horváth - Budapest, tundehorvath4@gmail.com

Cornelia-Magda Lazarovici - Institutul de Arheologie, Iași, magdamantu@yahoo.com

Gheorghe Lazarovici - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, ghlazarovici@yahoo.com

Adrian Luca - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, luca_adrian_sibiu@yahoo.com

Sabin Adrian Luca - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, sabinadrian.luca@ulbsibiu.ro; Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, sabin.luca@brukenthalmuseum.ro

Florentina Martiș - Muzeul Banatului, Timișoara, tina.martis@yahoo.com

Sascha Mauel - Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, kontakt@mauel.dk

Teodor Munteanu - Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", Iași, teddy_muntean@yahoo.com

Bianka Nessel - ERC Project "BronzeAgeTin" Institute of Earth Sciences Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg, Bianka.Nessel@geow.uni-heidelberg.de

Bogdan Petru Niculică - Bukovina Museum, Suceava, niculicab@yahoo.com

Radu Ota - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, eractum@yahoo.com

Dalia Anna Pokutta - Department of Archaeology, University of Gothenburg, Gothenburg, dalia.anna.pokutta@gu.se

Anca-Diana Popescu - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, ancadiana_popescu@yahoo.com

Marcin S. PRZYBYŁA - Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Cracow, mszprzybyla@gmail.com

Marius Râza - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, raza_marius@yahoo.com

Cristian Schuster - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” – Centrul de Tracologie, București, cristianschuster@yahoo.com

Csaba Szabó - University of Pécs, Pécs, szabo.csaba.pte@gmail.com

Zsolt Székely - UBB, Extensia Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe, szekely.zsolt@fspac.ro

Diana-Maria Sztancs - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; beldiana22@yahoo.com

Claudiu Tănăselia - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, claudiu@tanaselia.ro

Biba Teržan - Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta Oddelek za arheologijo, Ljubljana, ljubinka.terzan@ff.uni-lj.si

Peter Thomas - Deutsches Bergbau-Museum Bochum Forschungsbereich Montanarchäologie, Peter.Thomas@Bergbaumuseum.de

Anca Timofan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, anca.timofan@yahoo.com

Anamaria Tudorie - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, anamaria.tudorie@brukenthalmuseum.ro

Claes Uhnér - Department of historical studies, University of Gothenburg, Gothenburg, claes_uhner@hotmail.com

Monica Ursu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică, Cluj-Napoca, monaursu5@yahoo.com